

15. Кримінальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України 5 квіт. 2001 р. № 2341-III із відповідними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
16. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 5. — Ст. 234.

Анотація

Огляд доктринальних та історичних передумов введення категорії «кримінальний проступок» у чинне законодавство надав змогу зробити висновок, що обґрунтованим терміном для позначення іншого виду кримінального діяння є саме «кримінальний проступок», впровадження такого терміна, як «підсудний проступок», призведе лише до ряду проблем в теоретичному осмисленні та практичному застосуванні вказаного виду діяння.

Ключові слова: кримінальний проступок, правова доктрина.

Summary

Legal doctrine in deed analysis show the perspectives of criminal misdemeanor category implementing in our legislation and social life. Historical and social background of such activity is given in this article.

Keywords: misdemeanor, legal doctrine.

УДК 343.232:343.611(477+438)

Н. Є. Маковецька

ОБ'ЄКТ УМИСНОГО ВБИВСТВА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Стаття 62 Конституції України передбачає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. В розвиток цього положення, ч. 1 ст. 2 КК України встановлює, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України.

Подібне положення закріплено й в Конституції Республіки Польща. Відповідно до ч. 1 ст. 42 Конституції РП, кримінальній відповідальності підлягає лише та особа, яка вчинила суспільно небезпечне і протиправне діяння, передбачене кримінальним законом на момент його вчинення. Аналогічне положення закріплено й в § 1 ст. 1 КК РП.

Об'єкт злочину — одна з самих важливих і в цей же час найбільш складних та дискусійних проблем. Ще з часів римського права вважалося, що об'єкт —

одна з основних характеристик, що дозволяють відмежовувати делікти публічного та приватного характеру і переслідувати перші в межах кримінального, а другі в межах цивільного права [1, 1].

Структура складу злочину при кваліфікації вимагає першочергового встановлення його об'єкта. Правильне вирішення питання про об'єкт злочину має важливе теоретичне та практичне значення. Саме об'єкт злочину дозволяє визначити його соціальну суть, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежовує злочин від суміжних суспільно небезпечних посягань та від інших правопорушень й аморальних вчинків. Злочином може визнаватись лише те, що є суспільно небезпечним, тобто те, що заподіює або може заподіяти істотну шкоду охоронюваному кримінальним законом об'єкту.

Багато непорозумінь в Україні та Польщі у трактуванні родового об'єкта злочину виникають при виокремленні деякими авторами біологічної і соціальної сутностей людини. А. В. Кузнецов, наприклад, визнає помилковою позицію М. А. Беляєва, відповідно до якої об'єктом злочинів проти особи можуть бути тільки суспільні відносини [2, 282]. Він стверджує, що об'єктом цих злочинів є особа як цілісна істота і як сукупність суспільних відносин, що її складають, і як явище природи, яке характеризується певними біофізіологічними і психічними ознаками [3, 64]. Аналогічного погляду на злочини проти особи дотримується Ю. А. Демидов [4] та деякі польські науковці [5, 236]. Такі позиції авторів видаються нам спірними. Слід зазначити, що біологічні властивості людини, зокрема життя, охороняються кримінальним правом не абстрактно, не поза суспільством, а в системі суспільних відносин. Кримінальним правом захищаються саме суспільні відносини, що забезпечують фізичні блага особи, а не самі по собі дані блага.

Треба погодитись з І. Я. Козаченком, який стверджує, що біологічна сутність людини поза сукупністю суспільних відносин не має для кримінального права самостійного значення [6, 64]. Дійсно, необхідно визнати, що конкретні блага особи, матеріальним субстратом ряду з яких є певні фізіологічні процеси, являють собою певні суспільні відносини і саме в такій якості охороняються кримінальним законом.

У главі третій «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності людини» Кримінального кодексу України 1960 р. було занадто широко окреслено коло суспільних відносин, що виступають родовим об'єктом вбивства. Саме тому для конкретизації родового об'єкта Є. А. Фролов, а пізніше й інші криміналісти пропонували поряд із родовим об'єктом виділяти підгруповий (видовий) об'єкт, коли усередині великої групи однорідних суспільних відносин, що заслуговують єдиної кримінально-правової охорони, можна розрізнити більш вузькі групи відносин, які відбивають той самий інтерес учасників цих відносин або виявляють деякі тісно взаємозалежні інтереси того самого об'єкта. Такий видовий об'єкт співвідносився б з родовим як частина з цілим або як вид з родом.

Вважаємо, проте, що український законодавець вирішив цю проблему більш вдало, скориставшись досвідом своїх сусідів — Російської Федерації та Респуб-

ліки Польща. Кримінальний кодекс РФ 1996 р. як спеціальний об'єкт злочину відокремлює життя і здоров'я особи (глава 16), волю, честь і гідність особи (глава 17), статеву свободу і статеву недоторканність особи (глава 18). Фактично це означає, що відокремлені таким чином суспільні відносини розглядаються російським, а тепер і нашим законодавцем як окремі родові об'єкти певних груп злочинів. Аналогічно, в КК РП злочини проти життя та здоров'я становлять окремий розділ XIX Особливої частини. Ще раз підкреслимо, що такий підхід, з точки зору законодавчої техніки, видається більш прийнятним.

Виходячи з цієї позиції, вважається за необхідне нове розташування розділів Особливої частини Кримінального кодексу України в порядку *de lege ferenda*. Особливу частину повинен відкривати розділ «Злочини проти життя і здоров'я людини». На жаль, відсутнє таке розташування й в КК РП. Особливу частину цього кодексу відкривають злочини проти миру, людяності, а також воєнні злочини, за ними йдуть злочини проти Республіки Польща, потім злочини проти оборонності держави і лише після них злочини проти життя та здоров'я.

Одним із показників набуття Україною ознак сучасної держави є нормативне визначення пріоритетів в ієрархії тих соціальних цінностей, які становлять основу життєдіяльності людського суспільства. Людина, її життя і здоров'я, права і свободи — центральна проблема будь-якого цивілізованого суспільства. Кримінальне право має базуватися на концепції прав людини, пріоритеті загальнолюдських цінностей, визнанні завдання кримінально-правової охорони прав і свобод людини як основної ідеї кримінального права. Свідченням прагнення нашої держави до формування такого суспільства, затвердження демократичних принципів правління і життя стало законодавче визнання Україною прав і свобод людини. У загальній формі таке визначення наведене в ст. 3 Конституції України.

Отже, родовим об'єктом зазначеної групи злочинів є суспільні відносини, що виникають з приводу охорони її життя та здоров'я людини.

Ми дотримуємося думки, що поняття «людина» й «особа» не рівнозначні, перше з них є ширшим за обсягом. Поняття «особа» охоплює лише характеристики соціальних властивостей людини. З позиції права це означає, що особою може вважатися не будь-яка людина, а лише та, яка, одержуючи при народженні права і свободи, здатна самостійно ними володіти, користуватися, розпоряджатися, а також самостійно виконувати встановлені державою обов'язки. Звідси, як правильно помічає Р. Д. Шарапов, не є особою в правовому змісті немовля, малолітній, неосудна людина, тому що вони не можуть повною мірою самостійно здійснювати свої права та обов'язки (чи взагалі позбавлені цього внаслідок визнання їх недієздатними) [7, 161].

У той самий час інтереси таких людей не виводяться з-під кримінально-правової охорони розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України, у назві якого фігурує слово «особа». Такі блага, як життя і здоров'я, підлягають абсолютній охороні з боку кримінального закону, незалежно від того, хто є їхнім суб'єктом — соціально зріла людина чи психічно хворий або немовля. Це є аксіомою в теорії і практиці кримінального права. Саме з цим пов'язана

необхідність зміни назви розділу «Злочини проти життя і здоров'я особи» на «Злочини проти життя і здоров'я людини», як це зроблено, наприклад, у Кримінальному кодексі Республіки Білорусь.

Не використовує терміна «особа» й КК РП. Розділ XIX Особливої частини цього Кодексу називається «Злочини проти життя і здоров'я».

Можна розглядати ще один з варіантів назви цього розділу — «Злочини проти життя і здоров'я людини і громадянина». Проте він видається не зовсім вдалим з таких міркувань. Насамперед слід зазначити, що поняття «громадянин» указує на політико-правовий зв'язок людини з певною державою, що може не виправдано обмежити межі кримінально-правової охорони осіб, що перебувають на території України і не є її громадянами. Громадянин, окрім того, це особа, що бере участь у політичному житті, має політичні права, свободи й обов'язки.

Життя та здоров'я людини також визнається родовим об'єктом вбивства за кримінальним право Республіки Польща [5, 235–237; 8, 7–8; 9, 41–42; 10, 422–423; 11, 353–354].

Визначення родового об'єкта злочину, проте, можна вважати лише попереднім, оскільки констатація факту вбивства людини ще недостатня для висновку, що цей злочин необхідно кваліфікувати за відповідною статтею розділу II Особливої частини Кримінального кодексу. Відомо, що позбавлення життя може бути кваліфіковане й за статтями, що знаходяться в інших розділах Кримінального кодексу (спеціальні норми). Тобто в багатьох випадках питання про родову належність вчиненого злочину може бути остаточно вирішене після встановлення його безпосереднього об'єкта.

Суттєве значення для правотворчої і правозастосовної діяльності має безпосередній об'єкт злочину. Безпосереднім об'єктом злочину є конкретні суспільні відносини, які безпосередньо потерпають від злочинного посягання.

Існує глибокий внутрішній взаємозв'язок між загальним і безпосереднім об'єктами злочину. Так, хоча при посяганнях на життя людини безпосереднім об'єктом виступає саме життя людини, але водночас порушуються і суспільні відносини, оскільки ці посягання спрямовані проти людини як суб'єкта суспільних відносин.

Більшість українських авторів дотримуються точки зору, відповідно до якої безпосереднім об'єктом вбивства є життя людини [12, 63]. Деякі криміналісти вважають, що об'єктом вбивства є не життя людини, а особиста безпека потерпілого [13, 6], проте така позиція не знайшла підтримки в юридичній літературі. Останнім часом у юридичній літературі висловлюється судження, згідно з яким об'єктом вбивства є право на життя. Так, на думку О. М. Красікова, життя є природним благом людини, а закон нібито в підтвердження цього констатує право людини на життя; «таким чином, життя опосередковується правом» [14, 65]. Об'єктом злочинів проти життя, вважає автор, виступає право на життя, яке належить людині.

На наш погляд, такий підхід є спірним. Оцінюючи життя як невід'ємне право людини, навряд чи варто забувати про те, що в суспільстві існує комплекс

соціальних засобів і методів його забезпечення. Право людини на життя — це лише один з елементів у системі суспільних відносин, що забезпечують існування людини. Цьому праву кореспондується обов'язок держави забезпечувати його реалізацію. До того ж визнаючи об'єктом вбивства лише право людини на життя, принижується абсолютна соціальна цінність людини і її життя взагалі (як біологічної особи, наділеної розумом).

У зв'язку з цим С. В. Бородін зазначає, що термін «право» багатозначний й часто не має юридичного змісту. Тому, на думку С. В. Бородіна, нічого не додає, а лише ускладнює розуміння безпосереднього об'єкта посягання. Захист передбачених законодавством прав здійснюється за допомогою цілого комплексу суспільних відносин, які захищаються приписами кримінального права, а безпосередній об'єкт виражає їх сутність [15, 49].

Треба погодитися з Е. П. Побігайлом, який стверджує: «Вказуючи на те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, ми тим самим припускаємо, що кримінальний закон охороняє і суб'єктів цих відносин, що об'єктом злочину є також і особа — учасник суспільних відносин», а тому і її право на життя і можливість реалізувати це право [16, 10]. Ні в яких відносинах, які охороняються одиничною нормою права, законодавець не має на увазі всі суспільні функції людини. Для встановлення безпосереднього об'єкта необхідно завжди встановлювати соціальні функції людини.

Якщо визнати об'єктом злочину не людину як сукупність суспільних відносин, а людину як біологічну істоту, неможливо буде пояснити правомірність позбавлення життя людини, наприклад, при необхідній обороні. Один і той самий об'єкт не може бути поставлений під захист кримінального закону і в той же час не захищатися ним.

Безпосереднім об'єктом вбивства є не життя як сукупність біофізіологічних процесів, а життя як сукупність суспільних відносин, що забезпечують людині можливість жити. Крім того, як ми визначили в попередньому розділі, вбивство полягає у позбавленні життя іншої людини. Тобто безпосереднім об'єктом вбивства є суспільні відносини, що виникають з приводу охорони життя іншої людини. Такої думки дотримується також В. К. Грищук [17]. На підставі цього можна зробити висновок, що безпосередні об'єкти умисних вбивств, вбивства через необережність і доведення до самогубства, відповідальність за які встановлено в розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України, збігаються.

У доктрині польського кримінального права безпосереднім об'єктом вбивства беззаперечно визнається життя людини [5, 235–237; 8, 7–8; 9, 42–43; 10, 422–423; 11, 353–354]. Як зазначає Р. Кокот, людське життя має найбільшу вартість і займає найвище становище в ієрархії суспільних цінностей. Життя є єдиною невідтворююю та неповторною цінністю людини і, одночасно, є джерелом усіх інших прав людини. Право на життя належить будь-якій людській істоті і впливає з природи людства. Р. Кокот зазначає, що проблема охорони життя має два взаємопов'язані напрями. З одного боку, вона включає проблеми, пов'язані з охороною людського існування як суб'єктивного права, а з другого — стосується життя як категорії універсальної та об'єктивної [9, 18].

Визнаючи ці два різні підходи до поняття життя, Р. Кокот тим самим визнає, що життя охороняється кримінальним правом як суспільні відносини, а не лише як факт біологічного існування людини, хоча сам Р. Кокот терміна «суспільні відносини» по відношенню до об'єкта вбивства не використовує.

Підтверджує цю тезу й позиція Б. Хировіча, який зазначає, що при оцінці вартості життя людини не можна залишати поза увагою й етичного статусу людини як особи. Вартість життя людини як особи великою мірою залежна від фізіологічних та аксіологічних його характеристик, ніж біологічних. Посягання на життя людини є не лише посяганням на живий організм, але й є посяганням на основну цінність, що становить основу нашого суспільства [18, 225].

Підкреслюючи важливість досліджуваного об'єкта кримінально-правової охорони, М. Цесляк зазначає, що без життя немає людини, а без людини все, що є людське, втрачає сенс на підставі принципу *contradictio in adiecto*. Отже, людське життя має найвищу цінність і такою ж цінністю воно характеризується як об'єкт кримінально-правової охорони [19, 284].

Рішенням Конституційного Суду Республіки Польща від 28 травня 1997 року визначено, що демократична правова держава як основну цінність визначає людське життя. В демократичній державі людське життя повинне знаходитися під охороною Конституції на всіх етапах його розвитку [20].

Будь-яке суспільне відношення має певну структуру. До неї належать:

- учасники суспільного відношення;
- предмет суспільного відношення;
- соціальний зв'язок.

У кожному суспільному відношенні, як зазначає Є. О. Фролов, є не менше двох учасників [21]. Суб'єктами суспільних відносин є держава в особі компетентних органів, фізичні та юридичні особи як носії певних соціальних інтересів, прав і обов'язків, визначених нормою (нормами) права [22, 169]. Учасниками (суб'єктами) суспільних відносин, що виникають з приводу охорони життя іншої людини, є людина та держава. Під час вчинення вбивства винний, який не є безпосереднім учасником цих суспільних відносин, втручається в них, заподіюючи шкоду життю іншої людини, яке охороняється державою. В такому випадку злочин вчиняється «ззовні».

Виникаючи між різними суб'єктами, відносини можливі лише з приводу загального, єдиного для них предмета. Предмет суспільних відносин — це все те, з приводу чого існують відносини. Слід розрізняти предмет злочину та предмет суспільних відносин [22, 172–179]. Предмет злочину — це ознака, що властива, перш за все, самому суспільно небезпечному діянню. Суспільні відносини ж є первинними щодо злочину й існують об'єктивно, незалежно від нього. Крім того, оскільки структура суспільних відносин є незмінною, в склад будь-яких відносин входить їх предмет. На відміну від них, предмет злочину може бути факультативною ознакою його складу.

Предметом відносин, що є об'єктом вбивства, на нашу думку, є життя іншої людини. Життя людини — це динамічний стан її організму, який полягає у неперервності процесів обміну матерією та енергією із зовнішнім світом. Про-

явом життя людини є харчування, дихання, виділення, збудливість, рух, ріст [23, 504].

Оскільки в структурі суспільних відносин, що виникають з приводу захисту життя іншої людини, предмет нематеріальний, то й самі відносини слід називати нематеріальними.

Соціальний зв'язок, як зазначає В. Я. Тацій, — це зміст суспільних відносин, дзеркало їх внутрішньої структури, в якому відображається їх суть та внутрішні якості [24, 77; 25, 58]. Ми вважаємо, що соціальний зв'язок — це певний об'єктивний, суспільно корисний взаємозв'язок суб'єктів цих відносин на ґрунті кореспондуючих їх прав і обов'язків, що проявляється у правомірній, соціально значимій, позитивній поведінці цих суб'єктів [22, с. 86]. Важлива ознака соціального зв'язку — обов'язок певної поведінки взаємопов'язаних, взаємодіючих суб'єктів. Це пояснюється тим, що в такій поведінці зацікавлені як усе суспільство, так і окремі його члени.

У суспільних відносинах, що виникають з приводу охорони життя іншої людини, соціальний зв'язок ззовні проявляється у вигляді встановленого державою обов'язку не заподіювати шкоду життю іншої людини та природному праві цієї людини на життя.

На думку В. Я. Тація, соціальний зв'язок не можна розглядати без предмета суспільних відносин [25, 62]. І дійсно, обов'язок не заподіювати шкоду життю іншої людини залежить від предмета даних суспільних відносин, тобто від життя: якщо особа помирає, то й, відповідно, зникає обов'язок не заподіювати шкоду її життю.

У суспільних відносинах, які виникають з охорони життя іншої людини, предмет суспільних відносин є предметом злочинного впливу, тобто тим елементом відносин, який підлягає безпосередньому впливу суспільно небезпечного діяння і через який заподіюється шкода суспільним відносинам. Посягаючи на життя іншої людини, особа посягає на учасника суспільних відносин, що призводить до руйнації соціального зв'язку. Оскільки усі елементи суспільних відносин є між собою тісно взаємопов'язаними, в результаті цього шкода заподіюється усім суспільним відносинам. Це, на нашу думку, ще раз підтверджує тезу про цілісність системи елементів суспільних відносин та про те, що окремі його елементи не можуть бути об'єктом злочину, оскільки в результаті суспільно небезпечного діяння порушується єдина цілісність відносин.

Література

1. Повослов Г. П. Учение об объекте преступления : методологические аспекты. — М. : Норма, 2001.
2. Курс советского уголовного права. В 2 т. Т. 1. — Л. : ЛГУ, 1968. — 646 с.
3. Кузнецов А. В. Уголовное право и личность. — М. : Юрид. лит., 1977. — 168 с.
4. Демидов Ю. А. Обзор литературы о теоретико-целостных исследованиях в уголовном праве // Советское государство и право. — 1980. — № 5. — С. 150–153.
5. Zoll A. (w). Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz. T. 2 (praca zbiorowa). — Krakow, 2006.
6. Козаченко И. Я. Структура объекта в преступлениях против личности // Уголовное право в борьбе с преступностью. — Свердловск, 1987.

7. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве. — С.Пб. : Юрид. центр Пресс, 2001. — 298 с.
8. Wiak K. Ochrona życia dziecka poczętego w nowym kodeksie karnym (w): Ochrona życia w nowym kodeksie karnym. — Lublin, 1999.
9. Kokot R. Zabójstwo kwalifikowane. — Wrocław, 2001.
10. Marek A. Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki. — Warszawa, 1997.
11. Andrejew I. Polskie prawo karne w zarysie. — Warszawa, 1976.
12. Михайленко П. П. Уголовное право Украины. Общая часть : учеб. для вузов. — К. : Ред.-изд. отд. при МВД СССР, 1985. — 250 с.
13. Беляев В. Г. Вопросы квалификации убийств : учеб. пособие / В. Г. Беляев, П. М. Свищев. — Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. — 60 с.
14. Красиков А. П. Преступления против права человека на жизнь: в аспектах de lege lata и de lege ferenda. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999. — 219 с.
15. Бородин С. В. Преступления против жизни. — М. : Юристъ, 1999.
16. Побегайло Э. Ф. Умышленные убийства и борьба с ними. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1965. — 206 с.
17. Гришук В. К. Загальний, родовий та безпосередні основні об'єкти злочинів проти життя і здоров'я людини // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ : зб. наук. пр. — Л., 2002. — Вип. 1. — С. 77–88.
18. Chyrowicz V. Bioetyka i ryzyko. — Lublin, 2000.
19. Cieslak M. Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (w): System prawa karnego. O przestępstwach w szczególności, t. IV, cz. 1. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdansk ; Łódź, 1985.
20. Orzeczenie TK z 28 maja 1997 r., K. 26/96, OTK ZU 1997, z. 2, poz. 19.
21. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления // Сборник учёных трудов Свердловского юридического института. — Свердловск, 1969. — Вып. 10. — С. 184–225.
22. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. — К. : Ін Юре, 2006.
23. Універсальний словник-енциклопедія. — К. : Ірина, 1999.
24. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / М. И. Бажалов, Ю. В. Баулин, В. И. Борисов, С. В. Гавриш [и др.] ; под ред. М. И. Бажалова, В. В. Сташиса, В. Я. Тацян. — Х. : Право, 1999.
25. Тацкий В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. — Х. : Вища шк., 1988.

Анотація

У статті розглядаються поняття об'єкта злочину, загальний, родовий та безпосередній об'єкти умисних злочинів проти життя за кримінальним правом України та Республіки Польща.

Ключові слова: об'єкт злочину, умисні злочини проти життя.

Summary

The concepts of object of crime, general, family and direct objects of intentional crimes against life are examined in the article according the Criminal Law of Ukraine and the Republic of Poland.

Keywords: object of crime, intentional crimes against life.